

OSVOBODILNA FRONTA V SOOČENJU Z VPRAŠANJI DEMOKRACIJE IN NARODNE EMANCIPACIJE

Prispevek obravnava vprašanje zmožnosti oziroma nezmožnosti udejanjanja demokratizma in emancipacijskih procesov v okviru, kakor ga je v času druge svetovne vojne in neposredno po njej določala Osvobodilna fronta slovenskega naroda s Komunistično partijo Slovenije na čelu. Slovenci so se odločili za aktivno vlogo pri dogajanjih, ko je šlo za usodo slovenskega naroda in izpričali zaupanje v lastne sile. Toda pričakovanja, da bodo v novih razmerah sami na demokratični podlagi odločali o svoji usodi, po zaključku vojne niso bila izpolnjena, saj ni bilo mogoče širše uveljaviti niti demokratičnih principov niti emancipacijskih teženj Slovencev.

Ključne besede: Osvobodilna fronta slovenskega naroda, Komunistična partija Slovenije, druga svetovna vojna, odpor, revolucija

I.

Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF) je bila od njene ustanovitve dalje do današnjih dni predmet zelo različnih in tudi povsem nasprotujočih ocen. Vzrok med drugim temelji v različnih odgovorih na vprašanje, kako se odzvati na okupacijo ter v idejnopolitični strukturiranosti OF s prevladujočo oziroma monopolno vlogo komunistične partije v njej, ki se je po končani vojni iztekla v vzpostavitev komunističnega sistema v okviru jugoslovanske državne skupnosti. Tako se srečujemo z ocenami v razponu od tega, kako je bila OF s svojim programom in akcijo edino pravi odgovor na okupacijo in cilje okupatorja, pa do tega, da je da je bila OF le kulisa Komunistične partije Slovenije (KPS), ki je neodgovorno izkoristila hudo stisko naroda za lasten vzpon na oblast. Vse te ocene so v marsičem odraz razdeljenosti slovenskega naroda, ki ga je povzročila druga svetovna na Slovenskem.

Zato je za presojo naslovnega vprašanja zelo pomembna razčlemba idejnopolitične zasnove oziroma značaja Osvobodilne fronte slovenskega naroda in odnosov, ki so se v njej uveljavili. OF je delovala v razmerah svetovnega protifašističnega boja, ko se je slovenski narod, razdeljen med tri okupatorje, znašel v izjemni stiski. Njen temeljni cilj, kakor je bil opredeljen v programu, je bil doseči osvoboditev in združitev slovenskega naroda; temu cilju so bile zavezane vse skupine v OF, zato je OF mogoče opredeliti kot organizacijo narodnega odpora. Če bi usmeritev OF ostala v naznačenem okviru, bi to bil povsem zadosten odgovor na razmere, v kakršne je Slovence pahnila okupacija. Ker pa je bila OF po svojih subjektih, ki so jo sestavljali, v veliki meri organizacija leve idejnopolitične usmeritve, je njen program vseboval tudi zahtevo po družbenih spremembah, kjer je bila najbolj radikalen nosilec teh zahtev – ne pa edini – Komunistična partija Slovenije. V OF sta se tako prepletala narodnoosvobodilni in revolucijski značaj, tj. odpor okupatorju in odpor družbenim razmeram predvojne Jugoslavije, kar je hkrati širilo in ožilo bazo odporniške organizacije. Med Slovenci, ki so sicer okupacijo v ogromni večini odklanjali,

* dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, vida.dezelak-baric@inz.si

in ki so se zaradi vojne nedvomno znašli v veliki stiski, so se namreč oblikovala povsem različna stališča glede vprašanja, kako se soočiti z usodo naroda in kakšno usodo mu zagotoviti.

Ugotoviti moremo, da je OF s svojo zgodnjo odločitvijo o radikalnem nastopu proti okupatorju poleti 1941 postavila meščanski idejnopolitični tabor pred izvršeno dejstvo; temu bi bilo mogoče adekvatno odgovoriti samo s takojšnjim sprejemom enake odločitve, za kar pa se meščanski tabor ni odločil. Že naslednje leto, ko je tudi sam poskusil z organizacijo dejavnega odpora okupatorju, je bilo prepozno, saj je partizanska prednost postala neulovljiva. Poslej je razvoj, ki ga je usodno zaznamovalo tudi medsebojno izključevanje, šel samo še v smeri poglobljanja razdvojenosti v narodu proti državljanškemu spopadu, česar kljub posameznim poskusom medsebojne pomiritve ni bilo mogoče več zaustaviti.¹

Kar zadeva razmerja znotraj OF, tj. položaja posameznih skupin in odnosov med njimi in iz tega izhajajočega vprašanja uveljavljanja in upoštevanja demokratičnih principov, je treba razločevati dve temeljni obdobji, med katerima predstavlja zarezo sprejetje Dolomitske izjave marca 1943.

V prvem obdobju je imela OF nekaj značilnosti koalicijske povezave skupin, vendar pa tudi v tem obdobju OF ni bila nikoli resnična koalicija, tj. koalicija enakovrednih in enakopravnih skupin. Že od začetka organiziranja odpora in v vseh nadaljnjih fazah je partija imela dejansko vodilno vlogo. Če je na samem začetku vodilna vloga vsaj delno izhajala iz njene pobudniške vloge (med drugim je tudi do ustanovitve OF prišlo na pobudo komunistov) in izkušenj, ki si jih je pridobila v dvajsetletnem ilegalnem delovanju in v okviru tega ustvarjene logistike, pa je mogoče že na začetku zaznati tudi metode delovanja in odločitve, s katerimi je imela namen izrecno zavarovati to pobudniško vlogo in si ustvariti primat v odporniški organizaciji in s tem vzvode zavarovanja njenih revolucionarnih ciljev. Da ne bi kdo ogrozil njenega prvenstva, se je KPS zavarovala že na samem začetku s tem, da je odločujoča področja odporniške dejavnosti, iz katerih je izhajala tudi odločujoča politična moč, bolj ali manj pridržala sebi. Tu je šlo za zavestno in načrtno krepitev pozicij komunistične partije in eliminacije ostalih skupin iz centra odločanja pri ključnih vprašanjih, torej za delovanje mimo odkritega dogovarjanja, sporazumevanja in transparentnega delovanja, torej brez upoštevanja temeljnih demokratičnih principov, kar je izhajalo iz partijskega avantgardizma kot enega temeljnih boljševiških postulatov.

Takšen je bil slučaj s t. i. tehniko (tiskarne in razmnoževalnice tiska, kurirske zveze itd.), ki si jo je partija ustvarila že pred vojno, po okupaciji jo je, kakor se je reklo, dala na voljo odporniški organizaciji. V resnici pa je s tem imela možnost nadzirati tisk, odrediti kaj se bo tiskalo in usmerjati agitacijo in propagando. Ostale skupine niso imele lastnega tozadavnega aparata in so postale odvisne od partije.

Potem je šlo za vojsko, kjer je imela partija odločujočo vlogo pri njenem vzpostavljanju; sama je izvedla organizacijske predpriprave in prve partizanske enote v poletju 1941 ustanavljajo pretežno iz lastnih kadrov. Tudi kasneje, ko so s porastom številčnosti partizanskih enot nekomunisti predstavljali večino borcev, je večina komandnih položajev pripadla komunistom.

Odločujočo vlogo so si komunisti zagotovili tudi v varnostno obveščevalnem sektorju z ustanovitvijo Varnostno obveščevalne službe (VOS), ki jo je centralni komite KPS ustanovil avgusta 1941 mimo vednosti izvršnega odbora OF. Ne glede na to, da se je organizacija uradno imenovala VOS OF, je bila po večinski pripadnosti njenih članov in pravici upravljanja z njo v partijski domeni.²

¹ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 21–35.

² Deželak-Barič, *Komunistična partija Slovenije*, str. 70–75.

Osvobodilna fronta je nastala na podlagi prostovoljnega združenja različnih skupin, zato lahko rečemo, da je na začetku vladalo medsebojno zaupanje, vendar so se kmalu pojavili primeri medsebojnih napetosti, ki morda na začetku niso izkazovali prave razsežnosti, temveč so to razsežnost dobili postopoma. Tako je Kardelj 22. junija 1941 kar mimo vodstva OF imenoval glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske in tako izpričal značilno komunistično pobudništvo in odločanje mimo ostalih skupin. Ob tem pa je bila partizanska vojska opredeljena kot oborožena sila OF! Vendar so bili komunisti in ostale skupine v OF odvisni drug od drugega. V tem času so komunisti celo zagotavljali lojalnost drugim skupinam,³ iz česar je mogoče sklepati, da so zaveznike v OF potrebovali ali pa so s takšno izjavo morda hoteli preglasiti prve razpoke v OF. Toda ne dolgo za tem so takšno izjavo terjali komunisti od drugih skupin.⁴

Do zaostritve v medskupinskih odnosih je prišlo spomladi 1942. To je bil čas prehajanja v t. i. drugo fazo revolucije in odkritega vnašanja revolucionarnih prvin v odporniško gibanje. Ta zasuk se je mdr. odražal v podcenjujočem odnosu komunistov do nekomunističnih aktivistov OF, omalovaževanju vere, ustanavljanju proletarskih enot, kar so predvsem krščanski socialisti doživljali kot ustanavljanje komunistične vojske itd.⁵

Kardelj je takrat v poročilu Josipu Brozu Titu odnose v OF takole orisal: »Ugled Partije je tu ogromen in njena vodilna vloga popolna. Zanimivo je, da so se glavni zavezniki (kršč. in sok.) odrekli ustvarjanju svoje stranke, ker priznavajo vodilno vlogo KP, sami pa imajo le »skupine«. Seveda so tudi pri njih drugačne tendence, toda sodelovanje je v glavnem, zelo tesno in iskreno. Mislim, da so to ljudje, ki bodo v glavnem postali naši. Kar se pa tiče množic, je značilno to, da prihajajo množice s svojim pristopom v OF dejansko h KP. Značilno je, da n. pr. zavezniki nimajo množic, še celo kršč. soc. ne. Pričakovali smo, da bodo včerajšnje klerikalne množice šle k njim, dejansko pa ni niti govora o tem. Klerikalni kmetje so pri nas odločno za KP. Tako je OF dejansko likvidirala vse buržoazne stranke v Sloveniji.«⁶ Kardelj tu ni mislil samo na soglasje teh skupin s političnim in socialnim programom partije, ampak na vstopanje pripadnikov teh dveh skupin v KPS, torej na partijsko prevzemanje sokolskega in krščansko socialističnega članstva. Ker so se krščanski socialisti mnogo težje odločali za ta korak kakor sokoli, so s tem pri partiji vzbujali nezaupanje.⁷ KPS si je prizadevala čim bolj omejiti oziroma »likvidirati« krščansko socialistično skupino oziroma pridobiti njene člane za KPS. Kocbek pravi, da so s tem v zvezi komunisti povzročali kristjanom v OF polno težav in povsem neposredno jim je bilo celo rečeno: »Dokler niste v partiji, ste nujno zoper njo, pa četudi ste v OF, kajti kdor se ustavi na pol poti, je nujno za vlogo Kerenskega, pa naj se subjektivno še tako odreka takšni vlogi.«⁸

Partijsko sektaštvo in prehajanje v drugo fazo revolucije na partizanskem ozemlju Ljubljanske pokrajine pa je ogrozilo položaj odporniške organizacije, kar je prisililo partijsko vodstvo na politično preusmeritev. Kardelj je junija 1942 iz Ljubljane sporočal na partizansko ozemlje zahtevo, da se na tem ozemlju »čim prej likvidirajo vsa ultra-leva nagibanja in da se celotno gibanje vzdrži na nacionalno osvobodilni platformi«, da je nujno obvarovati širino OF in s tem pridobiti oziroma zadržati srednjega kmeta in tiste sloje, ki bi lahko postali »sestaven del meščanskega tabora«.⁹

3 *Dokumenti ljudske revolucije*, 1, dok. 23.

4 *Dokumenti ljudske revolucije*, 1, dok. 112.

5 Čepič, *Nekaj stopinj revolucije*, str. 95–103.

6 *Dokumenti ljudske revolucije*, 1, dok. 151.

7 Škerl, *Osvobodilna fronta*, str. 23.

8 Kocbek, *Listina*, str. 312–313.

9 Godeša, *OF v prvi polovici leta 1942*, str. 637.

Partijsko sektaštvo je nevarno poseglo v odnose med skupinami. Kakšno razsežnost se imeli ti pojavi je med drugim razvidno iz Kardeljevega poročila Ivu Ribarju avgusta 1942, ko pravi, da so t. i. vojvode iz vrst komandnega in politkomisarskega kadra aretirali in streljali aktiviste iz vrst krščanskih socialistov, in je partijsko vodstvo moralo celo zagroziti z ostrimi ukrepi, namreč s streljanjem vsakogar, ki bi streljal na lastno pest.¹⁰ Nevarnim razsežnostim sektaštva je bila namenjena julijska številka partijskega glasila *Delo*. V njem je Boris Kidrič v članku »Položaj osvobodilne borbe in naloga partije« ocenil, da so komunisti začeli z razredno diferenciacijo prezgodaj ter da sodi predčasno zaostrovanje razrednih nasprotij »med najneugodnejše pogoje za dosledno osvobodilno borbo«. Naročal je, kako morajo biti komunisti »vsestranski: po eni strani se moramo boriti za kar največjo širino OF, z vso silo moramo udariti po sektaštvu – kot poglavitni nevarnosti in z vso iskrenostjo in lojalnostjo pomagati poštenim sodelavcem, da premagujejo tradicionalne reakcionarne usedline in pojave zaostajanja – po drugi strani pa neomahljivo vztrajati na vseh bistveno načelnih pozicijah sodobne razvojne stopnje v osvobodilni borbi. Naš pogled mora biti hkrati uprt v širino in perspektivo. /.../ Le s takim združevanjem širine in perspektive, ter z istočasno borbo proti sektaštvu kot glavni nevarnosti bomo moglo združiti kar najširšo množično zasidranost osvobodilnega gibanja z njegovo revolucionarno demokratično vsebino /... /«. ¹¹

Tudi Kardelj je v članku »Odločen boj sektaštvu!« zahteval od slehernega komunista da širi, vzdržuje in utrjuje enotnost OF in ne »prehiteva«, saj da je sektaštvo dobilo takšne razsežnosti, »da postavlja v nevarnost vse uspehe naše partije v zadnjih letih«. Izrecno je poudaril, da sektaštvo ne škoduje samo partiji, »ampak v prvi vrsti interesom celotne osvobodilne borbe slovenskega naroda, v kateri je naša partija prevzela odgovornost vodilne avantgarde.« Dodal je še, da Osvobodilna fronta »ni koalicija strank, temveč vseljudsko gibanje, sestavljeno iz cele vrste gibanj v demokratičnih ljudskih množicah, gibanj, ki nosijo na sebi različne pečate preteklosti, različne idejne poglede, različno formo, ki se razlikujejo po stopnji razvoja, po dozorelosti, po borbenosti in revolucionarni prekaljenosti, toda po vsebini enotno izražajo celoten proces osvobajanja najširših ljudskih množic slovenskega naroda od protiljudske reakcije in imperialističnega zatiranja. Povsem prirodno je zato, da niso vse ljudske množice enako sposobne razumeti in sprejeti pravilno politično linijo naše partije in vodstva OF. Nekatere zaostajajo bolj, druge manj, medtem ko je proletariat kot najnaprednejši razred tudi v tem pogledu pokazuje največjo dozorelost. Naloga komunistov v takem položaju je, odkrivati vzroke zaostalosti posameznih delov ljudskih množic in jim z vsem svojim delom pomagati pri obvladovanju vse zaostalosti. Naši komunisti pa velikokrat delajo narobe: ne vidijo globoke revolucionarne vsebine, ampak samo zunanje izraze zaostalosti. Z vodo vred izlivajo iz kopeli tudi otroka.«¹²

Sektaštvo komunistov, zlasti do krščanskih socialistov, je v veliki meri izhajalo iz bojazni, da bi le-ti ustanovili lastno stranko, ki bi postala tekmeček komunistom za pridobivanje pristašev OF. Kidrič je junija 1942 Fajfarja in Kocbeka opozoril, kako krščansko socialistični aktivisti na terenu domnevno delajo predvsem za korist svoje skupine, zbirajo »klerikalne ljudi«, ki se izogibajo komunistov in s tem ogrožajo enotnost OF.¹³ Tudi na partijski konferenci julija 1942 na Cinku je Kidrič ponovno govoril o tendenci krščanskih socialistov, da ustanovijo lastno stranko, čeprav so se temu že odpovedali. Ob tem pa je poudaril, da jih bodo komunisti skušali odvrniti od te namere, nikakor pa jim tega ne na-

¹⁰ *Dokumenti organov*, dok. 8.

¹¹ *Dokumenti Ljudske revolucije*, 2, dok. 152.

¹² *Dokumenti Ljudske revolucije*, 2, dok. 153.

¹³ Fajfar, *Odločitev*, str. 189, 190.

meravajo prepovedati glede na stopnjo razvoja v Evropi, saj bi konflikt s krščanskimi socialisti pomenil »pritti v socialistično revolucijo in preskočiti celo etapo«. Odnosi s sokoli so bili manj problematični, čeprav je pri sokolih bilo zaznati težnjo po izenačenju partije z OF, tj. likvidaciji avantgardne vloge partije, kar je bilo seveda za partijo nesprejemljivo, vendar tendenca po njihovi oceni naj ne bi bila posebej nevarna.¹⁴

Partijska ekskluzivnost je bila dejansko prisotna že od samega začetka, ko KPS npr. ni povabila v OF organizacije TIGR, čeprav se je po drugi strani trudila, da bi za OF pridobila čim več skupin. TIGR bi namreč z dolgoletno protifašistično dejavnostjo ogrozil partijski primat.¹⁵ Moteče oziroma nesprejemljive so bile skupine, ki niso pristajale na partijski ekskluzivizem v vodenju odpora, ki so imele drugačen odnos do Mihailovića in s tem do vprašanja legitimnosti kraljeve oblasti. Tako sta postala prve žrtve komunističnega poenotenja OF predstavnica Jugoslovanske ženske veze Angela Vode (ta se je oddaljila od OF, dela med ženskami pa se je polastila partija) in skupina Črtomirja Nagodeta Stara pravda, ki je bila izključena iz OF.¹⁶

Proces poenotenja OF in formalnega priznanja vodilne partijske vloge je bil zaključen s sprejetjem Dolomitske izjave, s katero sta se v imenu »enotnosti in učinkovitosti« OF krščanskosocialistična in sokolska skupina odrekli samostojni organizaciji aktivistov in njihovi vzgoji. To pravico je ohranila le komunistična partija, vsi ostali aktivisti so bili poslej samo aktivisti OF.¹⁷ Dokončno ukinitve pluralnosti OF v organizacijskem pogledu je partiji po končani vojni omogočilo uvedbo enopartijskega sistema. Partija je začela graditi svojo izključno oblast in po besedah Kocbeka je začel delovati »tih teror«.¹⁸ Med nekomunističnimi člani OF sta se širila nelagodje in nezadovoljstvo, saj so neposredno občutili odrinjenost ali pa partijsko nezaupanje do njih. Dr. Makso Šnuderl navaja, da je takoj po prihodu na partizansko ozemlje jeseni 1943 opazil nezaupljiv odnos posameznih komunistov do njega, povsem očitno je bilo postavljanje partijskih kadrov na važnejša mesta in vsiljevanje partijskih stališč. Tudi Franc Svetek mu je takrat zaupal očitek komunistom, da hočejo iz »osvobodilnega boja oni iziti kot edina politična sila«.¹⁹ Toda v OF so vztrajali zaradi boja proti okupatorju, ki ga je OF vodila, saj tozadevno niso imeli druge izbire.

Zaradi zunanjepolitičnih in notranjepolitičnih ozirov ter direktiv iz Moskve je KPS partijski radikalizem umirjala in sprejela koncept zadrževanja odkritega prehoda k revoluciji in njenega odlašanja na povojni čas, v času vojne pa vztrajala na t. i. narodnoosvobodilnih pozicijah, v okviru katerih pa je uveljavljala dejansko vodilno vlogo v odporiškem gibanju in si s tem ustvarila trdno izhodišče za dokončno izvedbo revolucije po končani vojni.²⁰ To pa je pomenilo instrumentalizirati osvobodilni boj v revolucionarne namene.

II.

Odločitev tradicionalnih meščanskih strank, da z uporom okupatorju počakajo na ugodnejši trenutek, je ustvarila ugodne okoliščine za širitev OF, ki je sprejela odločitev takojšnjega odpora, komunistom pa odprla pot od povsem marginalne politične skupine

¹⁴ *Dokumenti ljudske revolucije*, 2, dok 98.

¹⁵ Deželak-Barič, *TIGR*, 182–195.

¹⁶ Godeša, *Angela Vode*, str. 71; Sirc, *Med Hitlerjem in Stalinom*, str. 61–65.

¹⁷ *Dokumenti ljudske revolucije*, 6, dok. 3.

¹⁸ Kocbek, *Pogovor s Pahorjem*, str. 300.

¹⁹ Šnuderl, *Dnevnik*, str. 62, 63.

²⁰ Pleterski, *Problemi součinkovanja*, str. 229, 230.

pred vojno k vse bolj pomembnemu in odločujočemu političnemu dejavniku. Skladno s programom OF o t. i. socialni osvoboditvi in prevzemu oblasti po končani vojni je OF poleg politične razvijala tudi oblastno funkcijo. Tako se je Vrhovni plenum OF septembra 1941 konstituiral v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) in s svojim nastopom skušal izpodbijati legitimnost predvojnimi oblastno političnim elitam, saj naj bi le on predstavljal resnične slovenske interese, vsako organiziranje zunaj pa proglasil kot škodljivo boju za narodno svobodo. Tozadevno je bil sprejet odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve, ki je določal tudi smrtni kazni za narodno izdajo, denuncianstvo in aktivno podporo okupatorju.²¹ Začelo se je obračunavanje z dejanskimi in tudi domnevnimi nasprotniki OF, vzpostavila se je oborožena protirevolucija, dogodki pa so nato kulminirali po kapitulaciji Italije z uničenjem vaših straž in četnikov, s čimer je državljanska vojna dobila le še nov zagon.²²

V letu 1944 je KPS kot sestavni del enotne, monolitne in centralizirane KPJ obvladovala celotno partizansko gibanje in se načrtno pripravljala na revolucionarni prevzem oblasti po končani vojni. Iz taktičnih razlogov o revoluciji javno ni govorila in je revolucionarno vsebino svoje politične usmeritve prekrivala z izrazi ljudska demokracija, pristna ljudska demokracija, nova demokracija, pridobitve narodnoosvobodilnega boja itd. Drugače je bilo v internem partijskem krogu, kjer se je o revoluciji govorilo odkrito. Marca 1945 so npr. v slovenskem partijskem vodstvu ugotavljali, da se revolucija v Jugoslavija odvija z vso silo, da proces revolucije zahteva zmago, da je Sovjetska zveza edini prijatelj in zaščitnik, vendar je potrebno voditi pravilno politiko tudi do zahodnih zaveznikov.²³

Z zavarovanjem pozicij si je KPS zagotovila popoln monopol na političnem področju, ki ji je v nadaljnjem razvoju omogočal učinkovito in neovirano poseganje v proces snovanja nove, t. i. ljudske oblasti in države. Kot dotlej je KPS tudi v zaključnem obdobju okupacije delovala izrazito dvosmerno. Na zunaj je vztrajala na narodnoosvobodilnih pozicijah in skladno s tem krepila odpornišvo v njegovi vojaški in politični komponenti. Koncept zadrževanja odkritega prehoda k revoluciji je ohranjal enotnost in moč odpornišva, obstajalo pa se je tudi na mednarodnem področju v zvezi mednarodnim uveljavljanjem jugoslovanskega odpornišva kot celote. Hkrati je KPS načrtno krepila lastne vrste v organizacijskem in ideološkem pogledu, torej delovala izrazito v lastno korist, in se tudi s te strani pripravljala na prevzem oblasti.

V primerjavi s predvojnimi stanjem, ki ga je označevala kar dvajsetletna izključenost komunistov iz javnega življenja oziroma potisnjenost v ilegalo, je KPS v času druge svetovne vojne postala relativno številčna organizacija. Zlasti se je okreplila v letih 1943 in 1944 in je pred koncem vojne na terenu ter v partizanski vojski razpolagala z okoli 12.000 člani, s čimer je glede na stanje ob začetku okupacije svoje članstvo kljub velikim izgubam zaradi zgodnjega odpora in vztrajanja pri neprekinjenem odporu desetkratno okrepila.²⁴ Z načrtnim razporejanjem svojih članov je KPS že pred koncem vojne bolj ali manj sistematično vzpostavila mrežo svojih organizacij na celotnem etničnem ozemlju, tudi med Slovenci, ki so po prvi svetovni vojni ostali v Avstriji in Italiji, da bi z vzpodbujanjem odpora tudi na teh območjih uresničila eno izmed temeljnih točk programa OF, tj. združitve vseh Slovencev, pri čemer je bil opazen tudi interes jugoslovanskih komunistov za širitev revolucije proti zahodu. Čeprav že precej množična, pa je KPS ostajala med vojno in tudi neposredno po njej še vedno izrazito kadrovska partija.

21 *Dokumenti ljudske revolucije*, 1, dok. 41.

22 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 80.

23 Zapisnik seje politbiroja CK KPS 29. 3. 1945. *ARS*, AS 1487.

24 Deželak-Barič, *Organizacijsko vprašanje KPS*, str. 453.

V letu 1944 je že bila vzpostavljena učinkovito delujoča in hierarhično urejena partijska organizacija, ki je ob izbranih metodah delovanja partiji zagotavljala realen vpliv v odporniškem gibanju v vseh njegovih organizacijah in ustanovah. Na primer: odbore OF, zlasti na višjih ravneh, so tedaj že sestavljali pretežno komunisti - uveljavljali se je celo princip personalne unije, ko so bili sekretarji partijskih komitejev hkrati sekretarji adekvatnih odborov OF. V partizanski vojski je bila partijska organizacija sploh edina organizirano delujoča politična organizacija. V vojaških enotah je bilo leta 1944 v KPS zajeto približno četrtino moštva, če pa upoštevamo še komunistično mladino, je bilo v komunistično organizacijo zajeto tudi do polovice moštva; komandne položaje pa so od ustanovitve partizanske vojske leta 1941 tako in tako zasedali komunisti, ki so prek institucije političnih komisarjev hkrati izvajali celotno politično vzgojo v vojski.²⁵

Monopolni položaj je komunistom omogočil uveljavljati revolucionarno usmeritev v značaju oblasti, kakršna se je udejanjala v okviru OF po prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) kot vrhovnem predstavniškem in zakonodajnem organu osvobodilnega gibanja februarja 1944, ko je pospešeno stekel proces izgradnje ljudske oblasti. Le-ta je bil usmerjen v daljšo perspektivo, s ciljem zavarovanja pozicij partizanskega gibanja in prevzema oblasti ob koncu vojne pod komunističnim vodstvom.²⁶ V tem okviru so bili pomembni še zlasti priprava upravnega aparata in načrtov za sprejem konkretnih ukrepov ob prevzemu oblasti, uvajanje novega revolucionarnega pravnega reda in sodne veje oblasti ter ustanovitev politične policije Ozne. Osnovna dejavnost je bila poleg zaščite gibanja usmerjena proti nasprotnikom partizanskega gibanja in v pripravo povojnega aparata državne varnosti z nalogo utrjevanja nove povojne oblasti in zaščite revolucije; bila je v izključni domeni partije in izvzeta iz sistema civilne oblasti. Reševanje vprašanj na omenjenih področjih je potekalo v okviru smernic komunistične partije. Sodna oblast, ki je zavrnila sodno prakso in zakonodajo Kraljevine Jugoslavije, je legitimnost utemeljevala na volji ljudstva in njegove množične podpore osvobodilnemu gibanju ter se zgledovala pri zakonodaji Sovjetske zveze. Pomembna naloga sodnega sistema je bila preprečiti in kaznovati dejanja nasprotnikov gibanja in kolaborantov, kar je še dodatno pospešilo diferenciacijo med Slovenci, ki so takrat živeli v skrajno zaostrenih medsebojnih nasprotjih oziroma državljanski vojni.²⁷

Nasploh se je mnogo govorilo o demokraciji (s pridevniki ali brez) in o pridobitvah osvobodilnega gibanja, kamor se je prištevalo demokratično in federativno ureditev nove Jugoslavije, enakopravnost jugoslovanskih narodov in ljudsko demokracijo. Med pomembne pridobitve se je prištevalo tudi vojsko v smislu jamstva delovnemu ljudstvu, tj. delavcem, kmetom in t. i. pošteni inteligenci, da mu bo nacionalna osvoboditev prinesla tudi demokratične in socialne pridobitve.²⁸ S poudarjanjem t. i. ljudsko-demokratičnosti OF je le-ta tudi javno postala revolucionarna organizacija.

Zlasti od jeseni 1944 dalje je imel centralni komite KPS, ki je med vojno deloval v sestavi politbiroja, vrsto sej, na katerih je obravnaval in določal naloge glede na bližajoči konec vojne, pa tudi glede na trenutne aktualne razmere. Sprejete usmeritve širšega pomena oziroma značaja so nato člani centralnega komiteja odnosno politbiroja uveljavljali v predsedstvu SNOS in izvršnem odboru OF, kar je bila značilna praksa v načinu sprejemanja odločitev.

²⁵ *Dokumenti centralnih organa*, 17, dok. 76, str. 280–282; Deželak, *Organizacijsko vprašanje KPS*, str. 422–443.

²⁶ Ferenc, *Ljudska oblast*, 3, str. 8–32.

²⁷ Vodušek-Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*, str. 11–26, 28–38; Dornik-Šubelj, *OZNA*, str. 47–56, 219–221.

²⁸ Kidrič, *Zbrano delo*, 2, str. 111–115, 227.

Poleg množičnosti se je poudarjala enotnost OF, kar se je takrat utemeljevalo s potrebo enotnega vodenja odpora, čeprav je dejansko šlo za partijsko obvladovanje le-tega, nadaljnji pomen OF pa je bil določen marca 1945, ko je bil v vodstvu partije sprejet sklep, da v Sloveniji po vojni razen OF ne bo nobenih političnih strank.²⁹ Tudi o sindikatih je bilo sklenjeno, da morajo predstavljati enotnost delavskega razreda pod vodstvom partije in da glede tega vprašanja ni »nobenega kompromisa in popuščanja«.³⁰

Prebivalstvo Slovenije je konec vojne pričakalo z olajšanjem, glede na delitve, ki jih je skrajno poglobil vojni čas, pa tudi z negotovostjo in strahom. Zmago partizanske vojske je spremljal umik številnih vojakov protipartizanskih oziroma protikomunističnih enot in civilistov skupaj z umikajočo nemško vojsko. Voditelji zmagoslavne strani, ki je sicer uživala množično podporo, so ponovno napovedali, kakor že tolikokrat med vojno, oster obračun z okupatorskimi sodelavci in nasprotniki partizanstva. Ko je Kidrič sprejel funkcijo predsednika prve povojne slovenske vlade, je tozadevno pojasnjeval, »da organizatorji in voditelji zločinov ne zaslužijo milosti« in da bo vlada storila vse, da v celoti podpre organe, ki so zadolženi za brezkompromisen boj proti »petokoloncem in izdajalcem«. Po drugi strani pa vlada ne bo izvajala maščevanja nad zapeljanimi množicami; njim bo dala možnost, da po končani vojni popravijo svoje medvojno zadržanje s prizadevnim delom za obnovo med vojno razdejane domovine.³¹ Šlo je za nasilni epilog vojne oziroma za obračun z medvojnimi kolaboracionističnimi enotami, a tudi za obračun s potencialnimi nasprotniki novih oblasti. Domobranske enote so se sicer skupaj z nemškimi silami v prvih dneh maja 1945 umaknile na avstrijsko Koroško in se predale britanskim enotam, a so jih te izročile jugoslovanskim oblastem, ki so večino in skoraj vse brez sodnega postopka po že uradnem koncu vojne konec maja in junija pobile.³²

Osvobodilni fronti kot edini politični organizaciji je partija sprva pripisovala veliko vlogo, saj se je zavedala pomena množične razširjenosti odborov OF, ki so ji omogočali izvajanje političnega dela na terenu. Zato je politbiro pohitel s sklicem prvega kongresa OF, ki je potekal sredi julija 1945. Sicer pa je OF politično delovala povsem enotno, med njene naloge pa je sodil tudi boj proti političnim nasprotnikom, s čimer je partija dobila široko politično podporo pri onemogočanju opozicije in izločanju vseh tistih, ki so nasprotovali novi oblasti. Vloga OF pa se je zmanjšala po novembrskih volitvah, ko se je začela krepiti politična vloga sindikatov.³³ Rezultate novembrskih volitev v Jugoslaviji in zmago Ljudske fronte oziroma OF v Sloveniji, s čimer se je zaključila pomembna faza v utrjevanju partijske oblasti in izgrajevanja partijske države, je partija ocenila za »potrditev naše borbe, naše zmage, plod revolucionarne demokracije«, tj. obsodbo prejšnjega sistema, čeprav z volilnimi izidi v Sloveniji ni bila povsem zadovoljna.³⁴ Skratka, partija naj bi ponovno dobila pravi revolucionarni značaj in s tem odstranila oportunističnost, nevarnost lastne razvodenitve oziroma utapljanja v OF ter vpliv t. i. malomeščanščine.³⁵

III.

Pravičen in obenem učinkovit odpor okupatorju nedvomno predstavlja določeno emancipacijsko silnico v narodu, saj je odpor izhajal iz temeljne civilizacijske norme o

29 Zapisnik seje politbiroja CK KPS 29. 3. 1945. *ARS*, AS 1487.

30 Zapisnik seje politbiroja CK KPS 24. 10. 1944. *ARS*, AS 1487.

31 Kidrič, *Zbrano delo*, 2, str. 299.

32 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 484–526; Vodušek, *Prevzem oblasti*, str. 225–250.

33 *Zapisniki CK KPS* 2. 6. 1945, str. 28 in 21. 6. 1945, str. 30, 31; Kidrič, *Zbrano delo*, 2, str. 353–360; Vodušek-Starič, *Prevzem oblasti*, str. 400, 401.

34 Zapisnik partijske konference 24. 11. 1945. *ZAL*, LJU 684.

35 *Politbiro CK KPJ*, dok. 11.

pravici do odpora nasilju, ki ga je okupacija nedvomno predstavljala. Hkrati odpor potrjuje narodovo voljo po obrambi osnovnega dostojanstva in obrambe lastnega življenja. Pri tem je treba poudariti, da je to voljo slovenski narod v različnih oblikah predhodno že večkrat izpričal, le da je v razmerah druge svetovne vojne ta volja bila toliko bolj eruptivna zaradi skrajno zaostrenega položaja, v kakršnem se je narod znašel. Nagla širitev organizacij OF (v začetnem obdobju predvsem v Ljubljanski pokrajini, medtem ko se je drugje soočala s hudo okupatorjevo represijo) je nedvomno odražala široko protiokupatorsko razpoloženje Slovencev. OF je predstavljala posebnost v jugoslovanskem odporu, saj je izhajala iz posebnih slovenskih razmer in zaradi nje je razvoj slovenskega odpora predvsem v začetnih obdobjih potekal razmeroma samostojno. Že z imenom je poudarjala svoj domoljubni značaj in drugačnost od odporništvu v drugih delih Jugoslavije. Poleg upora proti okupatorju je močno poudarjala zahtevo po suverenosti slovenskega naroda ter njegovi pravici do samoodločbe. Zato je v jugoslovanskem politično-vojaškem vodstvu kot slovenska posebnost naletela različne odzive, od odobravanja do nezaupanja. Tam se je komunistična partija namreč uveljavljala kot izrazita nosilka vstaje in se udeleževala kot jedro odporniškega gibanja. Medtem pa je v Sloveniji, čeprav pod nespornim vodstvom komunistov, prav Osvobodilni fronti uspelo na osnovi množičnega protiokupatorskega razpoloženja, prizadetosti in ranjenega nacionalnega ponosa Slovencev ustvariti organizacijsko razpredeno mrežo organizacij v obliki odborov Osvobodilne fronte kot političnih jeder širšega gibanja njenih privržencev.

Konec leta 1942 je pričel v OF posegati postopen proces jugoslovanske centralizacije in unifikacije. Posledica zahtev po uskladitvi politične usmeritve slovenskih komunistov z jugoslovanskimi je bilo poenotenje odporniškega gibanja na vseh področjih. Avtonomne rešitve, ki so izhajale iz posebnih danosti na posameznih območjih, so začele izginjati, pripisovali so se jim celo separatistični in nacionalistični vzgibi. Nezaupanje je izviralo iz bojazni, da bo z OF slovensko odporniško gibanje izgubilo revolucionarno usmeritev oziroma da slovenski komunisti z OF, ki je bila zasnovana na koalicijskih in pluralnih prvinah tako na organizacijskem kot na programskem področju, ne bodo zmogli slediti in zavarovati revolucionarnih perspektiv. S sprejetjem Dolomitske izjave je OF izgubila elemente koalicijskega značaja in se je izenačila s strukturo osvobodilnega gibanja na jugu. Vzporedno s tem je potekal proces zmanjševanja slovenske suverenosti. Kljub temu je slovenskemu partijskemu vodstvu treba priznati, da je vztrajalo pri formalnem in simbolnem vzdrževanju slovenske samostojnosti in individualnosti, pri čemer so imeli vsaj posredno zaslugo nekomunistični člani vodstva OF. Vztrajanje na konceptu Združene Slovenije in federalističnem načelu je imelo po vojni politične in ustavno-pravne posledice in je bilo pomembno za nadaljnji razvoj in uveljavljanje slovenske suverenosti.³⁶

Ne glede na vodilno vlogo komunistov v OF od ustanovitve te odporniške organizacije dalje in sčasoma njihove monopolne vloge ter instrumentaliziranja te organizacije za revolucionarne cilje Osvobodilne fronte ni mogoče izenačevati s komunizmom. V njenem okrilju je poleg revolucije potekalo tudi osvobodilno gibanje s svojimi plemenitimi cilji.

Ob tem je treba še posebej poudariti vzpostavitev močne oborožene sile. Tudi oboroženi odpor je od svojega nastopa poleti 1941 postopoma zajel celotno slovensko narodno ozemlje ne glede na predvojne državne meje in meje, ki jih vzpostavil okupator. Ta odpor, v času katerega so Slovenci vzpostavili močne oborožene sile, je trajal neprekinjeno vse do konca vojne, ko je bil okupator primoran zapustiti slovensko ozemlje. Protiokupatorski odpor je sprostil velike energije Slovencev in izbojeval opazne dosežke na vojaškem in drugih področjih, kar je upoštevala tudi protifašistična koalicija.³⁷ Dalje je šlo je tudi za

³⁶ Godeša, *OF med posebnostjo*, 320–326.

³⁷ *Ključne značilnosti*, str. 78.

emancipacijo v smislu modernizacijskih procesov, kamor je mogoče uvrstiti odnos do t. i. ženskega vprašanja, to je pogled OF na položaj in vlogo ženske v družbi. Druga svetovna vojna je bistveno posegla v tradicionalne spolne vloge na Slovenskem. Pod vplivom dramatičnih razmer, ki jih je ustvarila okupacija, ter delovanja ideoloških mehanizmov, so ženske tedaj dejansko z velikim korakom stopile v javni prostor, ki ga je do tedaj skoraj izključno upravljala moška polovica družbe. Emancipacijski procesi so v Sloveniji potekali predvsem v okviru vzpodbud in usmeritev partizanskega, tj. odporniškega in revolucionarnega tabora. Glede na končni razplet vojne in z njim povezanim prevzemom oblasti po odporniško-revolucionarnih političnih silah pa so tozadevni procesi iz časa vojne v marsičem določili položaj ženske tudi v povojnem obdobju ter vplivali na modernizacijo dotedanje patriarhalne družbe. Nasprotno pa je OF skušala zajeti v odpor moškega in ženske. Pri pridobivanju žensk je sicer izhajala iz temeljnih odporniških programskih usmeritev, tj. boja za osvoboditev in združitve Slovencev, čemur naj bi po koncu vojne sledila tudi uveljavitev pravičnejše družbene ureditve od tiste v predvojni Jugoslaviji. Vendar so bile te programske usmeritve, kadar se je OF izrecno obračala na ženske, pogosto posredovane z značilnim istočasnim opozarjanjem na neenakopravnost in izkoriščanje žensk v predvojni družbi ter apeliranjem, da se ženske tudi zaradi dotedanje neenakopravnosti ter podrejenosti pridružijo odporu in s tem zagotovijo sebi in svojim otrokom varnejšo, pravičnejšo in prijaznejšo prihodnost. Spremenjen položaj je mdr. prišel do izraza v aktivni udeležbi žensk v oboroženem odporu v okviru partizanskih enot in v volilni pravici žensk, ki so jo le-te dobile in tudi uveljavljale že v času vojne.³⁸

Razpoloženje, samozavest in tudi ponos Slovencev nad doseženim morda najbolj karakteristično opisuje Milovan Đilas kot zunanji opazovalec ob priliki kočevskega zbora. Takole opisuje navdušenje v dvorani s Cankarjevim napisom Narod si bo sodbo pisal sam: »V nobeni jugoslovanski deželi, pri nobenem jugoslovanskem narodu ni bilo tolikšne samozavesti, tolikšnega navdušenja nad ustvarjanjem svoje lastne države. Tega sem se zavedal šele med zasedanjem slovenskih odposlancev, ki se je začelo v Kočevju 1. oktobra 1943. Tako priprave kot sam zbor so naredile na nas dosti večji vtis katerokoli prejšnje srečanje. /.../ Samo število udeležencev zbora – 562 iz vseh delov Slovenije – je dajalo zasedanju posebno zgodovinsko noto. Glavno vlogo pri tem sta igrala Kardelj in Kidrič. Oba sta dosegla svoj položaj zaradi zagnanosti v korist naše stvari in zaradi politične nadarjenosti: zaradi tega pa ju nihče ni koval v zvezde – za kult osebnosti tu ni bilo prostora. Navdušenje je veljalo Sloveniji – vladalo je enoglasno navdušenje zaradi njene državne samostojnosti, ki so jo občutili kot zaključek narodnih in začetek socialnih dosežkov. Ko je Kardelj v svojem referatu omenil, da so imeli tuji gospodarji Slovence za »narod hlapcev«, je dvorana otrpnila od jeze, zato pa je naravnost eksplodirala v navdušenju, ko je govornik hvalil partizane in vzhičeno omenil svobodno Slovenijo.«³⁹

Toda to je bila ena poslednjih priložnosti za takšno navdušenje in samozavest. Pred sklicem kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda je namreč že nekaj časa potekal tudi proces, ki je bistveno krnil slovensko suverenost. Tako lahko pozimi na prelomu leta 1942 in 1943 opazamo neposredno vmešavanje s strani predstavnikov osrednjega jugoslovanskega vodstva osvobodilnega gibanja v delovanje slovenske partizanske vojske in OF. Rezultat teh posegov je bil podpis Dolomitske izjave in z njo povezana uskladitev linije OF z linijo KPJ ter nato v maju 1943 formalno zelo pomemben ukrep, in sicer predlog za prenos pravice imenovanja slovenskega glavnega poveljstva z izvršnega odbora OF na Vrhovni štab jugoslovanske vojske.⁴⁰

38 Deželak, *Vloga žensk*, str. 26–40.

39 Đilas, *Revolucionarni rat*, str. 341; Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 126, 127.

40 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 80–94.

Dilemo oziroma razpotja takratnega časa je pronicljivo izrazil Kocbek prav v času priprav na sklicanje zbora odposlancev v Kočevju, ko je predlagal, da bi iz dokumentov izpustili vse, kar zadeva odnose do nastajajočega jugoslovanskega državnega sistema in to izrazili v samostojni izjavi, v kateri bi »slovesno razglasili svojo voljo po sožitju z drugimi južnimi Slovani ter pri tem poudarili vse suverene pravice, ki smo jih doslej izbojevali. Opozarjal sem jih na prehitro in pretesno formuliranje nove jugoslovanske skupnosti. To se mi je zdelo potrebno povedati iz narodnovzgojnega in narodnopravnega razloga.« Njegov predlog v IOOF ni bil sprejet.⁴¹ Kasneje je obžaloval, da se ni na zboru oglasil s prispevkom, ki bi »spoštljivo izrazil omenjene opuščene misli, kajti z njimi bi dopolnil vsoto osvobodilnih resnic. Nazadnje pa sem pogrešal še pravilno slovensko opredelitev za novo Jugoslavijo.« Navaja, da so Slovenci po ponovni vključitvi v jugoslovansko državno skupnost smo izrazili decembra 1942 v zvezi s prvim zasedanjem AVNOJ. »Vendar smo to jugoslovansko smer izražali doslej nekam mimogrede in propagandno, stvarno se je jugoslovanska povezanost izrazila le med komunističnimi strankami jugoslovanskih narodov. Tudi nekomunisti smo začeli spoznavati razloge za jugoslovansko sožitje, vendar jih doslej še nikoli nismo do kraja analizirali in spremenili v načelo. Zdaj pa se to vprašanje odpira že po svoji praktični plati. Ko se je ustvarilo vojaško sodelovanje v jugoslovanskem okviru in se je pokazalo, da se hočejo tudi posamezna osvobodilna gibanja združiti v zvezo osvobodilnih gibanj Jugoslavije, je postalo nujno, da proces preorientacije iz samoslovenstva v zopetno jugoslovanstvo pospremimo z jasno in javno izjavo, z manifestativno opredelitvijo, ki bi razglasila načela novega jugoslovanskega sožitja in enkrat za vselej vzpostavila gospodarska in politična poročstva zoper kakršno koli izrabo. Če tega ne bomo storili, bomo kljub poudarjanju notranje federacije zapluli v nevarno smer centralistične restavracije. Zato čutim, da je treba idejo novega sožitja južnih Slovanov, ki jih je mogoče združiti le v zelo široki federaciji, približati Slovincem prav prepričljivo in previdno, to se pravi z rezervami, ki smo jih dolžni sebi in svojim zgodovinskimi izkušnjam. Ljudje so tako razočarani nad politično povezanostjo z Balkanom, da hočejo stvarnega poročstva, predvsem pa stvarne predstave o tem, kakšna naj bo nova Slovenija v novi Jugoslaviji.«⁴²

Kocbekovo opozarjanje na premalo jasno določen položaj Slovenije v novi jugoslovanski skupnosti se je kmalu potrdilo kot umestno. Že leta 1944 so se začeli pojavljati očitki (npr. v članku Borisa Kidriča Več jugoslovanstva, objavljenem julija 1944 v Slovenskem poročevalcu) o slovenski ozkosti, provincialni omejenosti in »samoslovenstvu«.⁴³ Ne glede na deklarativni značaj kočevskega zbora pa je le ta imel glede rešitve nacionalnega vprašanja in notranje državne ureditve vendar pomen, saj je pomenil prevlado koncepta, ki je bil dokončno potrjen na drugem zasedanju AVNOJ-a v Jajcu novembra 1943, saj je bil s tem vsaj na formalni ravni zagotovljena pravica do samoodločbe narodov in federalni ureditvi države.⁴⁴

Oživiljanje Jugoslavije prek Avnoja ni moglo uspeti. Nova Jugoslavija je bila v narodnostnem pogledu nadaljevalec predvojne, le da se je spremenil skupni imenovalec poenotenja. Mesto enega jugoslovanskega naroda je prevzel idiom enotnega jugoslovanskega delavskega razreda. To je bil poraz slovenske volje za samostojnost in neodvisnost. Totalitarnost in antidemokratska povojna ureditve se je povsem prilagodila takemu konceptu poenotenja in seveda nujno pripeljala do notranjega razsula.

⁴¹ Kocbek, *Listina*, str. 391.

⁴² Kocbek, *Listina*, str. 409, 410.

⁴³ Kidrič, *Zbrano delo*, 2, str. 104–107.

⁴⁴ Godeša, *Izza kočevskega zbora*, str. 248.

Povzetek**VIDA DEŽELAK BARIČ****Osvobodilna fronta v soočenju z vprašanji demokracije in narodne emancipacije**

Prispevek obravnava (ne)zmožnost udejanjanja emancipacijskih procesov in demokratizma v okviru, kakor ga je v času druge svetovne vojne in neposredno po njej določala Osvobodilna fronta slovenskega naroda z vodilno vlogo Komunistične partije v njej. Slovenci so se množično odločili za aktivno vlogo pri dogajanjih, ko je šlo za usodo slovenskega naroda in zavrnili vlogo objekta, ki ga upravljajo drugi ter sprejeli splošno civilizacijsko normo pravice do odpora. Vzdržali so tudi najhujše preizkušnje in se (tudi s ponosom) postavili ob bok zmagovitim narodom, kar je sicer komunistična partija spretno propagandistično izrabljala tako v času vojne kakor po njej.

V prvem obdobju je imela OF nekaj značilnosti koalicijske povezave skupin, vendar pa tudi v tem obdobju OF ni bila nikoli resnična koalicija, tj. koalicija enakovrednih in enakopravnih skupin. Že od začetka organiziranja odpora in v vseh nadaljnjih fazah je partija imela dejansko vodilno vlogo. Če je na samem začetku vodilna vloga vsaj delno izhajala iz njene pobudniške vloge (med drugim je tudi do ustanovitve OF prišlo na pobudo komunistov) in izkušenj, ki si jih je pridobila v dvajsetletnem ilegalnem delovanju in v okviru tega ustvarjene logistike, pa je mogoče že na začetku zaznati tudi metode delovanja in odločitve, s katerimi je KPS imela namen izrecno zavarovati to pobudniško vlogo in si ustvariti primat v odporniški organizaciji in s tem vzvode zavarovanja njenih revolucionarnih ciljev. Da ne bi kdo ogrozil njenega prvenstva, se je KPS zavarovala že na samem začetku s tem, da je odločujoča področja odporniške dejavnosti, iz katerih je izhajala tudi odločujoča politična moč, bolj ali manj pridržala sebi. Tu je šlo za zavestno in načrtno krepitev pozicij komunistične partije in eliminacije ostalih skupin iz centra odločanja pri ključnih vprašanjih, torej za delovanje mimo odkritega dogovarjanja, sporazumevanja in transparentnega delovanja, torej brez upoštevanja temeljnih demokratičnih principov, kar je pač izhajalo iz partijskega avantgardizma kot enega temeljnih boljševiških postulatov.

Osvobodilna fronta je nastala na podlagi prostovoljnega združenja različnih skupin, ki so v glavnem tudi ostale v organizaciji, ob tem pa je bila prisotna tudi partijska izključevalnost (v OF niso povabili organizacije TIGR, izključena je bila Nagodetova skupina itd.). Do zaostritve medsebojnih odnosov je opazno prišlo spomladi 1942, v času komunističnega prehajanja v t. i. drugo fazo revolucije. Sektaštvo komunistov, še zlasti do krščanskih socialistov, je v veliki meri izhajalo iz bojazni, da bi krščanski socialisti ustanovili lastno stranko, odnosi pa so bili tako zaostreni, da je prišlo celo do primerov likvidacij nekaterih krščanskih socialistov.

S sprejetjem Dolomitske izjave je OF izgubila elemente koalicijskega značaja in se je izenačila s strukturo jugoslovanskega odporniškega gibanja. Poslej je imela le KPS pravico do vzgoje lastnega kadra in organizacijske izgradnje in je tako delovala izrecno v lastno korist, medtem ko so aktivisti ostalih skupin lahko delovali le kot aktivisti enotne OF. Z zavarovanjem pozicij si je KPS zagotovila popoln monopol na političnem področju, ki ji je v nadaljnjem razvoju omogočal učinkovito in neovirano poseganje v proces snovanja nove, t. i. ljudske oblasti in države. Kot dotlej je KPS tudi v zaključnem obdobju okupacije delovala izrazito dvosmerno. Na zunaj je vztrajala na narodnoosvobodilnih pozicijah in skladno s tem krepila odporništvu v njegovi vojaški in politični komponenti. Koncept zadrževanja odkritega prehoda k revoluciji je ohranjal enotnost in moč odporništvu, obrestoval pa se je tudi na mednarodnem področju v zvezi mednarodnim uveljavljanjem jugoslovanskega odporništvu kot celote.

Pravičen in obenem učinkovit odpor okupatorju nedvomno predstavlja določeno emancipacijsko silnico v narodu, saj je odpor izhajal iz temeljne civilizacijske norme o pravici do odpora nasilju, ki ga je okupacija nedvomno predstavljal. Hkrati odpor potrjuje narodovo voljo po obrambi osnovnega dostojanstva in obrambe lastnega življenja. Pri tem je treba poudariti, da je to voljo slovenski narod v različnih oblikah predhodno že večkrat izpričal, le da je v razmerah druge svetovne vojne ta volja bila toliko bolj eruptivna zaradi skrajno zaostrenega položaja, v kakršnem se je narod znašel. Rezultat takšne volje je bila vrnitev Primorske k matični domovini.

Obenem je potekal proces zmanjševanja slovenske suverenosti, vendar je treba ugotoviti, da je partijsko vodstvo vztrajalo pri formalnem in simbolnem vzdrževanju slovenske samostojnosti in individualnosti, pri čemer so imeli vsaj posredno zaslugo nekomunistični člani vodstva OF, ki so večkrat odigrali vlogo nekakšnega korektiva pri ravnanju partije. Vztrajanje na konceptu Združene Slovenije in federalističnem načelu je imelo po vojni določene politične in ustavno-pravne posledice in je bilo pomembno za nadaljnji razvoj in uveljavljanje slovenske suverenosti. Vendar oživljanje Jugoslavije prek Avnoja ni moglo uspeti. Nova Jugoslavija je bila v narodnostnem pogledu nadaljevalec predvojnega, le da se je spremenil skupni imenovalac poenotenja. Na mesto enega jugoslovanskega naroda je sedaj stopil enoten jugoslovanski delavski razred, sistem pa je bil utemeljen na totalitarni in nedemokratski ureditvi. Takšen izid bi lahko označili za poraz slovenske volje po samostojnosti in neodvisnosti.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, AS 1487 Centralni komite KPS, t.e. 1.
Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 684.

Objavljeni viri

- Dokumenti centralnih organa KPJ : NOR i revolucija*, knjiga 17. Beograd: Komunist, 1986.
- Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, 1. knjiga. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962.
- Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, 2. knjiga. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1964.
- Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, 6. knjiga. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1981.
- Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*, 10. knjiga. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.
- Fajfar, Tone, *Odločitev : spomini in partizanski dnevnik*. Ljubljana: Borec, 1981.
- Kidrič, Boris, *Zbrano delo : članki in razprave 1933–1943*, 1. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978.
- Kidrič, Boris, *Zbrano delo : govori, članki in razprave 1944–1946*, 2. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978.
- Kocbek, Edvard, *Zbrano delo : Listina : prve objave*, 7. knjiga. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2000.
- Politbiro centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1945–1948*. Beograd: Arhiv Jugoslavije : Službeni list SRJ, 1995.
- Šnuderl, Makso, *Dnevnik*, II, V partizanih. Maribor: Obzorja, 1994.

Zapisniki politbiroja CK KPS/CK ZKS 1945–1954. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.

Monografije

- Deželak-Barič, Vida, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Deželak-Barič, Vida, *Organizacijsko vprašanje Komunistične partije Slovenije 1941–1945,* Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 1999.
- Đilas, Milovan, *Revolucionarni rat.* Beograd: Književne novine, 1990.
- Dornik-Šubelj, Ljuba, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Ferenc, Tone, *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945,* 3. knjiga. Ljubljana: Mladika, 1991.
- Godeša, Bojan, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955,* Znanstveno poročilo. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995.
- Mlakar, Boris, *Slovensko domobranstvo 1943–1945.* Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Vodušek-Starič, Jera, *Prevzem oblasti : 1944–1946,* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Sirc, Ljubo, *Med Hitlerjem in Stalinom.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Razprave

- Čepič, Zdenko, Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi Osvobodilne fronte. *Prispevki za novejšo zgodovino,* 38, št. 1-2, str. 89–110.
- Deželak-Barič, Vida, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda. *Prispevki za novejšo zgodovino.* 2001, št. 2, str. 159–168.
- Deželak-Barič, Vida, Odnos Komunistične partije Slovenije do narodnorevolucionarne organizacije TIGR med drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino,* 2000, št. 2, str. 181–195.
- Deželak-Barič, Vida, Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945. *Naše žene volijo!* Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, str. 22–40.
- Godeša, Bojan, Izza kočevskega zbora. *Slovenci in država,* Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana, 1995, str. 243–249.
- Godeša, Bojan, Osvobodilna fronta v prvi polovici leta 1942. *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 635–638.
- Godeša, Bojan, Angela Vode in medvojne dileme. *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev.* Ljubljana: Slovenska matica, 2001, str. 61–74.
- Pleterski, Janko, Problemi součinkovanja narodne in socialne revolucije v nastopu Osvobodilne fronte in pojav antikomunizma. *Slovenski upor : slovenski upor pred pol stoletja,* Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. 1991. Ljubljana, 1991, str. 215–238.
- Škerl, France, Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda (1941–1943). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja,* 1971–1972, št. 1–2, str. 7–27.